

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кипич І.В.,

к.ю.н., доцент кафедри приватного та публічного права Інституту права і сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Стаття присвячена актуальній темі захисту прав дітей підтверджується низкою публікацій науковців з різних країн, увагою організацій громадянського суспільства та державних і міжнародних інституцій в усьому світі. В умовах війни ця тема набуває особливої гостроти, адже саме діти та підлітки є однією з найуразливіших та незахищених категорій цивільного населення. Йдеться як про дітей із територій, де безпосередньо відбуваються чи відбувалися бойові дії (постраждали, внутрішньо переміщені, діти «сірої зони» та окупованих територій), так і про дітей, що є членами сімей осіб, які беруть або брали безпосередню участь у бойових діях. У статті розглядаються проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів. Аналізуються основні напрями вдосконалення захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів.

Ключові слова: права дітей, воєнний стан, захист прав дітей, гуманітарна криза, діти-солдати, вербування дітей, участь у воєнних діях, збройний конфлікт, діти, неповнолітні особи, насильство, жорстоке поводження з дітьми.

Постановка проблеми. Воєнний конфлікт на сході України став причиною кризи для понад 5 млн. людей, зокрема й 1,7 млн дітей. Майже 1,3 млн. людей стали вимушеними переселенцями. За інформацією Дж. Барберіс, представника Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (ЮНІСЕФ) в Україні, станом на червень 2015 р. в результаті конфлікту на

сході України принаймні 68 дітей було вбито і 180 дітей поранені, починаючи з березня 2014 р. [1].

Збройний конфлікт став передумовою виникнення нового для українського суспільства явища – «раптової бідності». Оскільки сім'ї внутрішньо переміщених осіб через вимушену зміну свого місця проживання втратили буквально все, ставши незабезпеченою категорією громадян, яка не має власного житла. Крім наявної в Україні економічної кризи, суспільство переживає триваючий збройний конфлікт на Донбасі, що створює додаткові випробовування для дітей і формує нові виклики всій системі органів і служб у справах дітей. За висновками експертів, переважна більшість переміщених зі сходу України дітей зазнали стресу внаслідок пережитих травм, зокрема й психологічних, втрачають можливість швидкої адаптації на мирних територіях. Результати дослідження свідчать, що станом на кінець 2015 р. понад 10% дітей мають значні труднощі з адаптацією, 45,9% – адаптувались лише частково, 23% – не можуть визначитись із ступенем адаптації, тільки 20,5% дітей цілком адаптувались [2]. Вищезазначені дані свідчать про необхідність вдосконалення спеціальних реабілітаційних і соціальних програм, заходів в умовах гострого збройного конфлікту. Саме тому метою статті є дослідження проблем захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів.

Воєнні дії та окупація негативно позначаються на житті дітей, їх здоров'ї та розвитку, на можливості налагодити повноцінне життя в майбутньому [1]. Наслідки російської агресії для громадян України, і дітей зокрема, є безпрецедентними, про що свідчать масштаби гуманітарної кризи, а подекуди й гуманітарної катастрофи. Дії РФ порушують права дітей на життя та безпеку, гарантовані Конвенцією ООН про права дитини. Лише від обстрілу з тактичного ракетного комплексу «Точка-У» залізничного вокзалу м. Краматорська 8 квітня загинуло 7 дітей. На території Гостомеля та Бучі на Київщині виявлено тіла дітей 4 і 10 років із тілесними ушкодженнями. 117 За даними ювенальних прокурорів, через збройну агресію РФ в Україні станом

на 15 квітня 2022 року загинули 198 дітей та більше 355 було поранено. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 117, Київській – 105, Харківській – 81, Чернігівській – 54, Миколаївській – 40, Херсонській – 38, Луганській – 36, Запорізькій – 23, столиці – 16, Сумській – 16, Житомирській – 15. Через масовані бомбардування та обстріли збройними силами рф українських міст та сіл пошкоджено 1018 закладів освіти, з них 95 зруйновано повністю.

Зрозуміло, що ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях [2]. Із інформаційних джерел країни-агресора відомо, що у Раді федерації росії пропонують запровадити системну роботу із навчання російської мови дітей, яких було вивезено з Донецької та Луганської областей на територію рф. Їх змушуватимуть вивчати мову агресора для асиміляції та навчання у російських школах. За даними російських ЗМІ вже вивезено до рф понад 150 тисяч українських дітей. Влада країни-окупанта планує знищити сутність та мову маленьких українців, стерти їхню пам'ять та всі зв'язки із Україною. Такі дії є порушенням статті 29 Конвенції ООН про права дитини, в якій передбачено, що освіта дитини має бути спрямована на виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження.

Фахівці наголошують на конкретних загрозах для дітей під час війни:

- у зоні бойових дій діти гинуть, зазнають катувань і отримують серйозні травми, що можуть призвести до інвалідності;
- нерідко дітей змушують стати солдатами, що збільшує ризик травмування та завдання шкоди іншим;
- брак їжі, особливо серед збіднілого населення, призводить до недоїдання та ослаблення імунної системи;
- погані житлові та санітарні умови сприяють розповсюдженню інфекційних захворювань; - нестача медикаментів, медичного персоналу й

якісних медичних послуг збільшують рівень смертності та показник захворюваності у воєнний час;

- діти втрачають батьків, братів і сестер, друзів, а ті, що стали сиротами, часто змушені жити на вулиці, де ризик почати вживати наркотичні засоби чи алкоголь значно вищий;

- під час війни батьки зазвичай зосереджені на виживанні, тому приділяють менше уваги дітям, яким доводиться самотійно шукати сенс у тому, що відбувається [3].

Зауважимо, що зазначений перелік не є вичерпним; існує безліч проблем і нюансів, на які варто звернути увагу. Так, в Україні під час воєнного стану 58 тисяч дітей повернулись до батьків або інших законних представників із закладів, де вони перебували цілодобово. В переважній більшості ці діти є вихованцями закладів середньої освіти: 57 346 дітей або 98% [4]. Досвід повернення таких дітей в родини під час карантинних заходів, пов'язаних із пандемією COVID-19 свідчить, що за дотриманням прав цієї категорії дітей потрібен посилений контроль. Адже серед наслідків повернення були як позитивні, коли дитина залишалась в родині та не поверталась в майбутньому до цілодобового перебування у закладі, так і негативні, коли базові потреби та права дитини, що повернулась, не були забезпечені в родині. Зокрема діти не мали повноцінного харчування, не були забезпечені одягом, зазнавали домашнього насильства, порушувались їхні права на освіту і безпеку.

На даний час, коли відбуваються воєнні дії, сім'ї, які перебували у складних життєвих обставинах, стали ще більш вразливими, батьківській потенціал в них знижується, а тому ризики порушення прав дітей, а іноді і прямої небезпеки для дитини зростають [4]. Основою для захисту прав дітей, зокрема, під час війни, є такі міжнародно-правові акти:

- Конвенція ООН про права дитини (1989);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році);

- Женевські конвенції про захист жертв війни (1949);
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977);
- Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999);
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками [5].

Система міжнародних угод, протоколів та інших інструментів «м'якого права» продовжує розвиватися; надаються рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини під час воєн і збройних конфліктів. На папері вони виглядають доречними. Проте реальне впровадження стандартів, передбачених цими нормативно-правовими актами, досі є суттєвою проблемою. Для того, щоб вона почала вирішуватися, потрібно вживати більш рішучі, узгоджені колективні дії всієї міжнародної спільноти.

Попри існування численних міжнародно-правових норм, що діють в умовах збройного конфлікту, права мільйонів дітей у всьому світі досі порушуються. Держави зобов'язані покласти край цій ситуації. Тому національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей в зонах конфлікту.

Наразі Закон України «Про охорону дитинства» – основний закон України, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів. Згідно з ним, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон).

Також у 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Основна думка цього документу – відповідно організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імплементовані в українське законодавство, проте у серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.

Уповноважений президента з прав дитини М. Кулеба зазначив, що «на жаль, ми не маємо сьогодні чіткої цілісної картини про те, що відбувається з дітьми та сім'ями в зоні антитерорестичної операції (далі – АТО). Вся статистика приблизна» [4]. Важливим кроком захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів є ухвалення Закону України від 26 січня 2016 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» . Документ спрямований на поліпшення системи забезпечення прав дітей в Україні шляхом удосконалення механізмів і процедур ухвалення рішень щодо захисту дитини за місцем її проживання, підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів.

Законом вносяться зміни до 9 чинних законів України, спрямовані на узгодження чинного законодавства з Конвенцією ООН про права дитини. Зокрема, закон дає визначення таким поняттям, як «забезпечення найкращих інтересів дитини», «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах», «діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Норми закону забороняють участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, зокрема й вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи

порушення територіальної цілісності, а також використання у військових конфліктах чи діях.

Крім того, удосконалюється процедура реєстрації дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Зокрема, діти віком старше 14 років можуть самостійно зареєструватись в органах соціального захисту. Чітко визначена процедура реєстрації дітей віком до 14 років, що переїхали з тимчасово окупованих територій без супроводу батьків. Також законом вносяться зміни до Сімейного кодексу щодо розвитку нової форми сімейного виховання дітей – це «сімейний патронат», що дозволить уникнути негативного для дитини досвіду інтернатного виховання і забезпечить її тимчасове проживання в умовах, максимально наближених до сімейних [5]. Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, – отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, зокрема й в полоні [5]. Зауважимо, що захист дітей від насильства під час збройних конфліктів є однією з найбільш важливих прерогатив Ради Європи. У Раді Європи не ухвалено спеціального договору про захист дітей від насильства під час збройних конфліктів, але розроблено низку інституційних актів рекомендаційного характеру, адресованих парламентам і урядам держав-членів Ради Європи.

Все вищесказане дозволяє дійти висновку про те, що необхідно:

– забезпечити ведення достовірної статистики щодо всіх категорій дітей, а саме:

- тих, хто проживає на території проведення АТО;
- у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення;
- внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- таких, які отримали поранення;

- загиблих;
- звітності щодо абітурієнтів, які вступили до українських ВНЗ з тимчасово окупованої території або території проведення АТО;
 - запровадити кримінальну відповідальність за втягнення дітей у збройні сили й угруповання;
 - забезпечити постійне інформування цивільних і військових про ризики і наслідки залучення дітей у збройні конфлікти та про права постраждалих дітей;
 - для неповнолітніх, які були залучені до участі у військових підрозділах, розробити програми психологічної реабілітації та адаптації дітей і забезпечити можливості їх проходження [3].

Висновки.

Діти – це наше майбутнє, і повинні жити у світі краси, а не перебувати в зоні конфлікту. Варто зазначити, що в ситуації збройного конфлікту діти страждають непропорційно, у різних формах і з довгостроковими наслідками. Діти мають особливі короткострокові і довгострокові постконфліктні потреби, як-от пошук власної сім'ї, компенсація збитків, соціальна реінтеграція, програми психосоціальної реабілітації, роззброєння дітей-солдатів, демобілізація та реінтеграція тощо. Збройний конфлікт на майбутні покоління може вплинути негативно: узвичаїти атмосферу ненависті, переслідувань і культу війни. Для вдосконалення категоріально-понятійного апарату необхідно законодавчо визначити поняття нових категорії дітей, які виникли внаслідок проведення антитерористичної операції на Сході України, а саме: «дитина, що перебуває в зоні збройного конфлікту»; «дитина, залучена до збройного конфлікту»; «дитина-солдат»; «дитина-комбатант»; «дитина-військовий злочинець»; «дитина, яка потребує тимчасового захисту»; «дитина, яка потребує додаткового захисту»; «дитина, розлучена з сім'єю».

Список використаних джерел:

1. The War on Children: Time to End Violations Against Children in Armed Conflict 12.04.2022.
URL: <https://www.savethechildren.net/sites/default/files/waronchildren/pdf/waronchildren>
2. Росія вбила в Україні 198 дітей 15.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3458102-rosia-vbila-v-ukraini-198-ditej.html>
3. Вплив війни на дітей 13.04.2022. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-children/>
4. Під час воєнного стану 58 тисяч дітей повернулись до родин із закладів, де вони перебували цілодобово 08.04.2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21670.html>
5. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база 13.04.2022. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>

The problems of protection of children from violence during military actions and armed conflicts are considered. The legal protection of children-combatants is investigated. The main directions of improvement of protection of children from violence during military actions and armed conflicts are analyzed.

Key words: child soldiers, recruitment of children, participation in hostilities, armed conflict, children, minors, violence, ill-treatment of children.